

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2017

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2^{1/2}

Bammbiri ili li na masiatari a 28.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na edzisa u vhala bammhiri lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno iwaha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammhiri heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Nganea KANA Folukulo (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI. VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA KANA FOLUKULO

Fhindulani mbudziso NTHIHI. I nga vha Nganea kana Folukulo.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA kana FOLUKULO) NA YA C (DIRAMA).

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO:

- Mbudziso ndapfu ya Vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea/Folukulo na ya Dirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho/avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dzanu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bambiri la mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

THEBULU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Vhurendi ho randelwaho/vhonwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZIÑWE na DZIÑWE.

NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1. 'Nelson Mandela'	Mbudziso ndapfu	10	6
2. 'Who ededzwa hayani'	Mbudziso pfufhi	10	7
3. 'Dwadzetshifu'	Mbudziso pfufhi	10	8
4. 'U vha thanyele'	Mbudziso pfufhi	10	9

NA

Vhurendi vhu songo randelwaho/vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE

5. 'Mavhidani'	Mbudziso pfufhi	10	10
----------------	-----------------	----	----

***PFESANI:** Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C.
Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

NGANEA: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha NGANEA dzo randelwaho.

6. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	12
7. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	12
8. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25	14
9. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25	14
10. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	16
11. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	16

KANA

FOLUKULO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKULO yo randelwaho.

12. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso ndapfu	25	18
13. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso pfufhi	25	21

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.

14. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25	23
15. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25	23
16. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso ndapfu	25	26
17. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	26

***PFESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO FHINDULWAHO	LUSWAYO (√)
A: Vhurendi (Vhurendi ho vhonwaho/ randelwaho)	1-4	2	
A: Vhurendi (Vhurendi vhu songo vhonwaho/randelwaho)	5	1	
B: Nganea kana Folukulo (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	6-13	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	14-17	1	
<p>*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.</p>			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE kha NNA dzi tevhelaho.

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso yo vhudzishwaho.

NELSON MANDELA – LR Ndlovu

- 1 Musi vundu la Qunu (Transkei) lo dihwala
- 2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
- 3 U swikela musı li tshi tsa mirini nga dukaduka
- 4 Goleni la 18 Fulwana 1918.

- 5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvatamedza
- 6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza,
- 7 Milenzheni ya dukaduka malisoni,
- 8 A yo ngo zwi divha,
- 9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.

- 10 Tshituhu na vhuloi zwe Tswane la ita,
- 11 Maromedzi a vhutungu e Robben Island la hwesa,
- 12 Mbonzhe dze Bantu Education ya phula,
- 13 Ndi zwone zwi tsengisaho mitodzi matoni.
- 14 Nge u disola ya vha yone nguwane ya shango.

- 15 Ngavhe Afrika Tshipembe li divhe,
- 16 Ndi misi sa makumba lo tenengedza
- 17 Sa lukhanda marumbini tshiunzani la nusa.
- 18 Li tshi alusa phangami ya lushaka
- 19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

Murendi u tama ri tshi divha nga ha Vho-Mandela u bva vhutukuni havho u swika vha tshi vha murangaphanda wa lushaka.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo zwifanyiso zwa muhumbulo u bveledza thalutshedzo ya tshirendo itshi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 250 u ya kha a 300.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhurondwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

VHO EDEDZWA HAYANI – W Silidi

- 1 Nga tshila tshifhinga kha nndu-mahundwane,
- 2 Zwothe zwiito zwi zwa khole-khole,
- 3 Mvula ya na dza huruwa,
- 4 Vha mbo iswa hayani tshothe,
- 5 Khofhe vha edela dzi si na u karuwa.
- 6 Vho ededzwa hayani havho,
- 7 He duvha le thovho vha adzelwa,
- 8 Vhanzhi matodzi vha rothisa,
- 9 Vha tshi vhona tshivhumbeo – mafanedza,
- 10 Tshi tshi ededzwa hune tsha sa do vuwa.
- 11 Hayani havho ndi hayani hashu,
- 12 Rine ro salaho ri kha mahundwane,
- 13 Ri a vhlula ri a vha tevhela,
- 14 Nndu dza vhulalo a ri fhati,
- 15 Ri tou fhatelwa.
- 16 Vho ededzwa hayani vhukuma,
- 17 Mudi muhulu u si na nyambo
- 18 Hune khofhe dza hone dza vha khofhe,
- 19 Dzi sa pfi ndi a vuwa nda rembuluwa,
- 20 Nda sendelela tsini na ula muwe.

2.1 Vhalani mutaladzi/vese ya 3: 'Mvula ya na dza huruwa'.

Talutshedzani ndeme ya ipfi 'mvula' afho he la shumiswa hone kha itshi tshirendo. (2)

2.2 Kha vese/mutaladzi wa 8, 'Vhanzhi matodzi vha rothisa', ndi thouni-de ine fhungo ili la bveledza kha vhavhali? (2)

2.3 Vhalani tshitanza/ndima ya 4: 'Vha mbo iswa hayani tshothe'.

Ndi mutevhetsindo-de u pfalaho kha iyi ndima? Tikedzani phindulo yanu. (2)

2.4 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a toda u u bveledza nga tshirendo itshi. (2)

2.5 Kuvhonele kwanu ku fana/fhambana hani na kwa murendi afho kha tshitanza/ndima ya 3? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

DWADZETSHIFU – T Makhado

- 1 Maseo anga o shanduka vhu^ungungu
- 2 Ndi mulidzi ma^todzi a le nda mama.
- 3 Mbilu yanga i swa nga zwe ya khuba
- 4 Ndo neta nga u fhihamelwa.
- 5 Vhutshilo hanga ho sendamela vhudzulavhafu,
- 6 Ndo shaya nungo dzi ngaho dza musi u^la
- 7 Ndi tshi lwa na nngwe ya vhuhali
- 8 Ndo no vha tshigodo tsha vhathu.
- 9 Khonani dzanga dzo ntshandukela
- 10 U tshimbila ndi u tou di^ruma,
- 11 Nge muvhili u wanga, wa shanduka tshiguru
- 12 Lukanda lwanga lwo nambatela marambo.
- 13 Marambo anga o tshenuwa vhuvha hanga,
- 14 Muvhili wanga u nukha lufu,
- 15 Vhunga dunzi li tshi noⁿa lu shushaho,
- 16 Nge ma^to anga a no^ka nga tsiku.

- 3.1 Murendi u ambani nga mutaladzi/vese ya 2, 'Ndi mulidzi ... mama'? (2)
- 3.2 Vhalani mutaladzi/vese ya 13: 'Marambo anga ... vhuvha hanga'.
Ndi ifhio figara ya muambo yo faredzwaho nga mutaladzi/vese iyi?
Tikedzani phindulo yaⁿu. (2)
- 3.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a to^dou bveledza nga mutaladzi/vese ya 5: 'Vhutshilo ... vhudzulavhafu'? (2)
- 3.4 Bulani ni dovhe ni sumbedze ndeme ya u shumisa thekiniki/thikho/tho^dea ya vhurendi ine murendi a tama u i bveledza nga vese/mutaladzi wa 11: 'Nge muvhili ... shanduka tshiguru'. (2)
- 3.5 Sedzani ndima/tshitanza tsha 3: 'Khonani dzanga ... nambatela marambo.'
Ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi kha zwo bulwaho kha ndima/
tshitanza itsho? Tikedzani kuvhonele kwaⁿu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

U VHA THANYELE – D Nephalama

- 1 A ni vhoni dza yavho milomo mbemba
- 2 Dzi tatamuwa sa mulavhu dza guma ndevheni
- 3 Maño a setshela a sala e ndaya!
- 4 Tshiseo-khole tsha tana tshidikadika.
- 5 Tshiseo tshi bva mukuloni hu si mbiluni.
- 6 Vha ni funelani vha sa ni funi?
- 7 Vha ni funa vha sa ni funi
- 8 Vha khole khole khofhe dza muvhuda
- 9 Vha ni titiisa vho edela khofhe-karu.
- 10 Vha ri vha na lufunofuno naa?
- 11 Vha tshi ni ita zwimunguni,
- 12 Na vha nduhu phedzelwamakandani.
- 13 Vha ni sedza sa dzone khavhelo.
- 14 A ni vhoni ni bofu-tsakate
- 15 Vha mutwa wa wanu muvhili
- 16 Vha ni muña na sala ni lwatsi
- 17 Na kongonyala mutodo we khudu.
- 18 Ndi vhone vha si vhone
- 19 Vha mulimo mutumula mala
- 20 Vha mbilu ntswu ya tshivhimbili
- 21 I sa vhone tsheli zwa ngomu hayo.
- 22 Thanya, vhutsilu bvuvhula.
- 23 Talifha sa mbeda ya vhutungu
- 24 U si pofule tshipofu wa kumba.
- 25 U vha thanyele.
- 26 U vha talifhele.

4.1 Sedzani mitaladzi/vese ya 11 na ya 12: 'Vha tshi ... phedzelwamakandani.'

Murendi u tama u ri vhudzani nga iyo mitaladzi/vese? (2)

4.2 Kha mutaladzi/vese ya 15, hu na ipfi 'mutwa'.

Li bvisela khagala muhumbulo ufho afho he la shumiswa? (2)

4.3 Sumbedzani ndeme ya phatheni ya raimi yo shumiswaho kha mitaladzi mivhili ya 25–26 magumoni a itshi tshirendo:

'U vha thanye!'

U vha talifhele.

(2)

4.4 Mutaladzi/Vese ya 20: 'Vha mbilu ... tshivhimbili'.

U dzumbulula thounu-ḁe ya murendi? Tikedzani phindulo yaṅu.

(2)

4.5 No sedza tshirendo tshoṭhe nga u angaredza, ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi tshirendonı itshi? Tikedzani phindulo yaṅu.

(2)

[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO
(KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

MAVHIDANI – WMR Sigwavhulimu

- 1 Vhathu maṭo avho o kovhela
- 2 Vha tsengisa miṭodzi vho ṭovhowa
- 3 Vha tshi vhona bogisi li tshi swatimela
- 4 Fhasi dindini la ndozwo ya mbebo.
- 5 Mihumbulo yavho i tibwa nga khuli
- 6 A vha talukanyi zwine vha vhona
- 7 Maṭo avho o tibwa nga zwikamba
- 8 Vha ofha zwa dindi la ndozwo
- 9 Vha ima nga zwigwada nga zwigwada
- 10 Vho guludana nyofhoni ya muloro
- 11 Wa uri matshelo dindi ndi la nnyi
- 12 Ri vhathu ri vha u fa.
- 13 Vha ṭodzimela dindini vho vhifhelwa
- 14 Vha imba nyimbo dza u ṭovhowa
- 15 A vha divhi zwine vha vha zwone
- 16 Vha tshenuswa nga dindi li si na muelo.
- 17 Mbiluni dzavho hu duga khavhu
- 18 Dza mulilo u si na mukudedzi
- 19 Vha swa vha ṭhoṭhela ngeno vho ima
- 20 Vha lila mubuli wa thai iyi.

- 5.1 Kha vese/mutaladzi wa 2, murendi o shumisa ipfi 'tovhowa':
 Talutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga ipfi ili. (1)
- 5.2 Vhalani vese/mutaladzi wa 7: 'Maṭo avho o tibwa nga zwikamba'.
 Ndi zwifhio zwine murendi a ṭoḍa u zwi ḍisa mihumbuloni ya vhavhali? (2)
- 5.3 Tshitanza/Ndima ya 4, i bvukulula nyelelo-de/pheisi-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 5.4 Sedzani ndima ya 5: 'Mbiluni ... thai iyi.'
 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a ṭoḍa u u bveledza nga ndima/tshitanza itshi. (2)
- 5.5 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona murendi o kona u rindidza mbilu dza vhathu uri vha livhane na lufu vho khwaṭha? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
 [10]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUŁOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea kana folukułoo ye na guda FHEDZI.

NGANEA***TSHI DO LILWA – NE Phaswana***

Fhindulani MBUDZISO YA 6 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 7 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 6: *TSHI DO LILWA – MBUDZISO NDAPFU*

Muniwali wa bugu musi a tshi riwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 7: *TSHI DO LILWA – MBUDZISO PFUFHI*

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhele.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

Vhanna vha hashu, ro shuma a ro ngo shuma. Hafhu goloini heyi ye ra dzhia, hu na lutshetshe lwa haala makhuya ngomu. Ndo ri ndi vhukati na u reila, nda tshenuwa ndi tshi pfa lutshemo lwe lwa todou nnyitisa khombo khulu. Ndi tshi bvela nda ha bada, ndi tshi imisa goloi, ndi tshi sedza afha hune vhatu vha ri musi vho dzula kha sithi ya murahu vha vhea hone milenzhe, ndi wana ndi lushie 5
lutswukutswuku holwo. Na zwino ndo mbo di lu posa damu mulomoni. Vhanna vha hashu ri fanela u tou zwi bva hani musi zwo rali?'

Ndi lone duvha le Vho-Luvhone vha kona u zwi vhona zwauri murathu wavho u na mbilu ya vhatu. Vho vha vha sa vhuyi vha humbula zwauri u na tshilidzi u swika hafha. Heyi nyimele yo ita uri hu vuwe khani kha havha vhatu. 10
Vho-Luvhone la u shindisa le la vha li tshi khou swaswariwa nga avha vhavhili; ndi amba nga Ravhutsi na Thinavhuyo vho wana vha sa koni u ima nalo na luthihi. Vhone vho mbo di tou oma luthihi na zwe hoyu murathu wavho a vha a tshi khou amba zwone; zwa u tou posa lushie holu tsini na ndila lune vhafhiri vha gondo vha do tavhanya u lu vhona vha dia tsimbi. 15

Vhuna havho vho vho do fhedza vha dzhia lenelo. Goloi ye vha tswa yo do khurumedzwa seila vhege dzi no swika mbili u swika nomboro dza nzhini yayo khathihi na muvhala wayo u tshi shandulwa ya wedzwa seli ha mulambo wa Vhembe.

Mafhungo a lushie vhat̃hannga havha vho vho do tou t̃angana nao gurandani dzi 20
no swika tharu dza fhano Afrika-Tshipembe. Inwe yadzo ye ya tou a toolola
zwavhudi ndi guranda ya 'Southern Mercury'. Yone yo tou ita na u sumbedza
vhabebi vha holu lushie khathihi na u talutshedza kuḁele kwa haya mafhungo. Yo
bula na zwauri vhaiti vhazwo a hu nga do fhela maduvha mangana vha songo
wanala nga mapholisa saizwi gwala lavho li tshi khou ḁisumbedza vhukuma. 25

Lutshetshe holu lwo wanala nga vhafhiri vha gondo vha tshi livha mishumoni
yavho nga matsheloni. Vho ri u lu wana, vha mbo ḁi swika he vha rwela
mapholisa luḁingo. Mapholisa-vho na vhone vho vha vho no ḁi wana t̃hingo dzi
bvaho fhethu ho fhambanaho dzine dza vha dzi tshi khou amba nga ha riwana o
tswiwaho khathihi na goloi. 30

[Ndimya ya 5]

- 7.1 Sumbedzani aironi i wanalaho mafhungoni e na vhala. Tikedzani phindulo
yaṅu. (2)
- 7.2 Mafhungo a re afho nḁha a sumbedza Dzhalagoma e muthu-ḁe? (2)
- 7.3 Talutshedzani uri zwine Dzhalagoma a khou ita afho mafhungoni zwi na
vhuṁumani-ḁe na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi. (2)
- 7.4 Ndi hufhio u nyanyuwa hu dzikuswaho/ḁiswaho nga mafhungo e na vhala? (2)
- 7.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Luvhone i tuṁuwedza hani uri vha ḁiwane
vha afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)
- 7.6 Ndi ifhio ndivho ye ya ita uri muṁwali a shumise Vho-Luvhone sa
mubvumbedzwa muhulwane nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 7.7 Vhalani mitaladzi ya 23–25: 'Yo bula na ... vha songo wanala ...'
Mafhungo aya a thuseza hani u anetshela zwa phanda buguni iyi?
Talutshedzani. (2)
- 7.8 Khudano vhukati ha Vho-Luvhone na Vho-Potgieter i ni ḁisela tshifanyiso-
ḁe muhumbuloni zwi tshi kwama matshiliso? (2)
- 7.9 Ndi ufhio mulaedza une muṁwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala?
Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 7.10 Ni vhona zwe Dzhalagoma a ita zwa u vhea lutshetshe lwo wanalaho
goloini yo tswiwaho tsini ha bada zwi tshi tendisea naa? Tikedzani
phindulo yaṅu. (2)
- 7.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Luvhone talutshedzani uri no vha ni tshi
nga vha eletshedza mini u ya nga ha mufumakadzi wavho Vho-Emeli? (3)

[25]

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Fhindulani MBUDZISO YA 8 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 9 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 8: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO NDAPFU

Muñwali wa bugu musi a tshi ñwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No ðisendeka nga likumedzwa ñli, sengulusani muhumbulo muhulwane une muñwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea añu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 9: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ðo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

'Dakalo ña muthu ñi pandelwa nga vhulwadze kana nga u fhiritanya ðhalukanyo ya muthu kana nga u mu kundisa u wana zwithu zwine a zwi funesa kha vhutshilo hawe. Zwino muhali wanga, Lugisani ndi muthu we ra aluwa rothe makhuwani. Ro vha ri dzikhonani dzine dza somolana zwothe zwa hanwani masiari na vhusiku. Othe madzanga a mbilu yawe ndi a a ðivha.' Ndi afha-ha havha vhafunzi vha tshi talutshedza uri Vho-Lugisani ndi muthu we a vha o ðiimisela u fhata vhengele ña mahalwa a tshikhuwa hu si kale. Vhafunzi vha amba uri Vho-Lugisani vho vha vho no humbela thendelo ya u fhata ñenele vhengele henefho Tshiozwi vha tou hanelwa nga masheleni a u thoma wonoyo mushumo nge a vha a tshi kha ði ðhela zwituku.

10

Tshelede ine Vho-Lugisani vha toðou fhata ngayo ilo vhengele vho vha vha tshi i wana nga u rengisa mitshelo na miroho khathihi na mahalwa misi yothe. Vho vha vhe na tsimu ya mitshelo ya tshaka-tshaka na inwe tsimu ya miroho yo fhambanaho. Halwa vho vha vha vha tshi rengisa mahafhe na zwikambi zwa tshikhuwa. Kha zwikambi vho vha vha tshi rengisa nga nda ha mulayo. Vho vha vha tshi wana masheleni a ðivhaleaho nga ðuvha lwe nga murahu ha miñwaha mivhili vha nga thoma bindu ñavho. Tshihulu-hulu tshe tsha itisa uri mabindu avho a tshimbile zwavhudi ho vha uri muvhundu wavho wa Tshiozwi wa vha na vhathu vhanzhi.

15

Huno vhafunzi vha tshi isa phanda vha ri, 'Ndi u fhiritanya ðhalukanyo ya muthu kana u mu lwisana shango zwi dzindelaho na u lengisa lwa u kundisa muthu u swikela u wana dzanga ña mbilu yawe kana tshipikwa. U kundwa nga u wana dzanga ña mbilu yau kana tshipikwa zwi tangula dakalo. U tangulwa dakalo ndi u fa. Fhedzi tshine rine ra langana tshone namusi ndi u mu dzindela na u mu thithisa kha mabindu awe nga ndila yo talifhaho, nahone yo dzumbamaho.

20
25

Arali ra kundwa ndi hone-ha nga liñwe ðuvha ri tshi ðo langana a u mu fhirıtanya na vhatu ro ita tshinwi dzivhani lihulu lo dzikukanaho,' Vha tshi ralo vha amba vho rafha na mafo. Vhothovhela Mphaga ndi muthu we tshifhinga tshothe vha dzula vha tshi vhilahela nga shango la Dovhoni, le la vha li tshi vhuswa nga vhakegulu fhedzi. Mukoma o vha e Vho-Madilonga ngeno khosi e Vho- 30 Nyamalwela Singo. Huno iyo mbilahelo ya vhothovhela vhafunzi vho vha vho no i guda kale uri i a vha thavha. Kha mashango othe a Vho-Mphaga lo vha li lone shango le la vha li tshi kha di vha murahu.

[Ndimya ya IV]

- 9.1 Ndi ngani vhafunzi Vho-Mamidze na khonani dzavho vho tewa nga u vha vhalutanyi buguni iyi? (2)
- 9.2 Mafhungo a re afho nthā a sumbedza vhafunzi Vho-Mamidze vhe muthu-de? (2)
- 9.3 Talutshedzani uri zwine Vho-Mamidze na khonani dzavho vha khou zwi luka zwi bvisela hani khagala aironi i wanalaho buguni iyi. (2)
- 9.4 Vhudipfi ha Vho-Mamidze nga ha Vho-Lugisani ndi vhufhio u ya nga tshipida tshe na vhalā? (2)
- 9.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Mamidze na khonani dzavho i tutuwedza hani uri vha diwane vha tshi vhambela Vho-Lugisani maano mavhi mafhungoni aya? (2)
- 9.6 Ndi ifhio ndivho ya muiwali musi a tshi shumisa Vho-Lugisani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yañu. (3)
- 9.7 Mvumbo ya vhamusanda Vho-Mphaga i tutuwedza hani nyete ye shango la Mphagane la diwana li khayoy? (2)
- 9.8 Khudano vhukati ha Vho-Mamidze sa mufunzi na Vho-Lugisani i ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni wañu zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 9.9 Ndi ufhio mulaedza une muiwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yañu. (3)
- 9.10 Ni vhona zve vhafunzi Vho-Mamidze vha a ita zwa u yo u rabelela mutā wa Vho-Lugisani nga murahu ha u pfuluselwa Dovhoni zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 9.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Mamidze, talutshedzani uri no vha ni tshi nga vha eletshedza mini u ya nga ha vhudifari havho sa mufunzi. (3)

[25]

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 10 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 11 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 10: MAFELADAMBWA – MBUDZISO NDAPFU

Muñwali wa bugu musi a tshi ñwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No ðisendeka nga ñikumedzwa ñi, sengulusani muhumbulo muhulwane une muñwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea añu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 11: MAFELADAMBWA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ðo kona u fhindula mbudziso dzo ðisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Vho-Ramasunzi vho tou nga sa muthu we a vha o lala o sia ñdevhe ñña ha ññu. Izwi zwi a tea ngauri hafhu vha tshi tou aravha sa muthu we a vha o lindela u vhidzelelwa.

'Nndaa! Ndi henefhano muñe wanga.' Nangoho vho fhindula vha tshi vho fara loko ya u vula vothi. U swika fhala vho mbo ði lumelisa na ñi pholisa. 5

'Lo kovhela Vho-Muzila,' ndi vhone Vho-Ramasunzi.

'Ñdi madekwana, yo, kha ndi tou ri ndi matsheloni avhudi, hafhu yo no rwa iri ya vhuvhili zwino?'

'Zwino mukalaha wanga Vho-Ramasunzi vha tou lala zwavho, afho tshitaratani tshavho vhathu vho tou vusa nzhowenzhowe nngafha vhone a vha khou vhuya 10

vha i pfa? Kani vho tou edela vho doba zwivhili na zwiraru zwavho mukalaha?

Ndi khou pfa ndi sa khou kona u pfesesa uri hani-hani vhañwe vhathu vho vuwa

vhone vha sa khou vhuya vha ðidina nga u lila u thusa? Kani fhano vhathu a vha

iti zwa u farisana, ndi amba izwi zwa 'masakhane'? Ndwevha iyi ya u amba uri ro

dzhenelwa nga tshira kani a yo ngo lila?' Vho-Ramasunzi vho fhindula uri vho tou 15

zwi hangwa. Vho amba na uri na ndwevha a vho ngo i pfa. Hone vha tshi amba

izwi ndi musi vha tshi vho swika mudini wa Vho-Lialama.

Vho ri u swika, vha dzhenela henengei he Mawela a dzudzwa hone.

'Mukalaha, uyu muthannga vha a mu ðivha naa?'

'Ee, ndi a mu ðivha, ndi Mawela.' 20

'Vha mu ðivhela ngafhi?'

'Ndi a mu ðivha ngauri ndi ñwana wanga.'

'Hoo! Arali e ñwana wavho, vho vha vha sa zwi ðivhi kana vha sa zwi vhoni uri

haho ñduni vhone vho edela?'

'Mune wanga,' Vho-Ramasunzi vha ita vha tshi fhelelwa na nga mare musi vha tshi amba. 25

'Nne ndo ri ndi tshi edela nda pfa mme awe a tshi ri o onesa uri u khou ya u dzedza ha khonani yawe. Ndi divha zwenezwo.'

'Ndi zwone, itshi tshi re afha ndi mini?'

'Ndi tshigubu tshi re na vhukadzwa ha pitirolo nga ngomu hatsho.' 30

'Mathina mukalaha vha kha di kona u vhona zwavhudi. Zwino afha tshandani tshawe vha khou vhona o fara mini?'

'Mune wanga, o fara bogisi la matshisi.'

'Ndi zwavhudi mukalaha, kha ri tshimbile na ila nndu.'

Musi vho no fhedza vho mbo di dzhenisa ula muswuhana venini vha tuwa nae. 35

Vha re Vho-Lialama na vhona Vho-Ramasunzi vho pfi vha tevhele nga la matshelo nga matsheloni.

[Ndimba ya 8]

- 11.1 Sumbedzani zwi khagala uri ndi vhukhaxhi-de he muanewa dendele a vhu ita vhu fhedzaho ho mu la thoho. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 11.2 Mafhungo a re afho ntha a sumbedza Vho-Ramasunzi vhe muthu-de? (2)
- 11.3 Talutshedzani uri zwine Mawela a khou itwa afho mafhungoni zwi na vhumani-de na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi? (2)
- 11.4 Vhudipfi ha Vho-Muzila nga ha Vho-Ramasunzi ndi vhufhio u ya nga tshipida tshe na vhalo? (2)
- 11.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Ramasunzi i tutuwedza hani uri vha mangale vha tshi diwana vhe afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)
- 11.6 Ndi ifhio ndivho ya muwali musi a tshi shumisa Vho-Sedzani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.7 Mvumbo ya Vho-Matodzi i tutuwedza hani nyete ye Vho-Sara na Vho-Maemu vha diwana vhe khayo? (2)
- 11.8 Khudano vhukati ha Mawela sa mutshudeni na Vho-Maemu i ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni wanu zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 11.9 Ndi ufhio mulaedza une muwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.10 Ni vhona zwe Mawela a ita zwa u todou u fhisedzela vha muta wa ha Lialama a tshi khou vha pomoka uri ndi vhaloi zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 11.11 Arali no vha ni khonani ya Mawela, talutshedzani uri no vha ni tshi nga mu eletshedza hani u ya nga ha vhudifari hawe sa mutshudeni. (3)

[25]

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi***

Fhindulani MBUDZISO YA 12 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 13 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 12: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA D, TSHIBVELEDZWA TSHA E na TSHIBVELEDZWA TSHA F nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso yo disendekaho kha izwi zwibveledzwa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: LUNGANO**VHANA VHA U SA PFA – TZ Ramaliba**

Salungano! Salungano!

Ho vha hu na vhanwe mukegulu vhe vha vha tshi dzula na vhaduhulu vhavho vhavhili, wa mutukana na wa musidzana. Havha vhana vho vha vho da u dzula ha makhulu tshifhinga tshipfufhi. Vho vha vho da u dala. Ha swika hune vha ri vha todou humela hayani hu re na vhabebi vhavho. Makhulu vha vha vhidza vha ri: 'Vhaduhulu vhangano ndo livhuha no da u ndalela. Zwino ngauri ni khou huma ni tshimbile nga ndila tsekene ni songo tshimbila nga heila ndenya.' Vha ri vha lumelise vhabebi vhavho. Vhala vhana vha mbo di dzhena ndilani na zwenezwo. Vha swika hune ndila dza fhandekana, hune ha vha na inwe tsekene na ndenya vha thoma u hanedzana musidzana a ri ri tuwa nga tsekene, mutukana a ri hai ri tuwa nga ndenya. Ho mbo di kundwa wa tsekene vha fhedza vho tuwa nga ndenya. 5 10

Ndila ndenya yo vha i na daka lihulu li no ofhisa. Vho no vha vhukati ha daka vha tshenuwa phukha nnzhi dzo no vha phanda havho dzi tshi khou todou vha la. Vha tshi ri vha humele murahu vha wana dziinwe khedzi, vha ima henefho vhukati hadzo. Zwino hedzila phukha dza gidimela dzi tshi todou vha la. Muvhuda wa vhidzelela wa ri: 'Hei ho-o-o! Vhahulwane vhangano, a vha zwi vho ni uri ro wana nama yavhudi namusi? Zwi nga vha hani arali ra nga thoma ra lidza mbila ra tshina ri tshi khou takalela zwiliwa zwe ra fhiwa nga vhadzimu vha hashu.' Dziinwe phukha dza vhona li fhungo lavhudi nga maanda. 15

Ha todiwa a no kona u lidza mbila. Uyo mutukana yo vha i mpho yawe ya u lidza mbila nahone o vha a tshi tshimbila nadzo o dzi fara. Muvhuda wa ri ndi a kholwa uri hoyu mutukana u a kona u lidza sa izwi e nadzo. Phukha dza pfana uri mutukana a lidze, mutukana a thoma u lidza a tshi khou imbelela khaladzi awe a tshi khou bvumela. Phukha dzothe dzo thoma dza ima dzi tshi khou thetshesela dza pfa luimbo lwa hone lu tshi khou takadza. Luimbo lwa hone lwo vha lu tshi elana na kulidzelwe kwa mbila, phukha dza thoma u tshina. 20 25

Ho swika he ha dala buse, muvhuda wa gidimela hu re na ula mutukana wa ri: 'Inwi mutukana dzhiani rwana wa mme anu ni shavhe, mbila ndi do sala ndi tshi lidza na nne ndi a kona u lidza mbila.' Wa ri: 'Ndo ita hezwi zwithu ndi tshi khou toda uri ni songo liwa nga hedzi phukha nahone ni songo tsha dovha na tshimbila nga hei ndila.' Wa ri: 'Mpheni mbila nga u tavhanya ni tuwe nga u gidima.' 30

Muvhuda wa dzhia mbila wa lidza zwavhudi zwi no fhira zwa ula mutukana. Phukha dza fhufha nga maanda dzi tshi tshina, mutukana a dzhia khaladzi awe vha gidima nga maanda vha tshi shavha. Ho vha ho no dalesa mabuse lwe phukha dzothe a dzo ngo vha vhona vha tshi bva nga nndani ha muvhuda we wa tanda maano a uri vha ponye lufu. Muvhuda wa lidza, wa lidza wo lidza wa vhuya wa vhea mbila fhasi wo no neta. 35

Phukha dza zwi pfa uri mbila a dzi tsha lila dza ima u tshina dza lindela buse li tshi fhela uri dzi kone u la nama yadzo zwavhudi. Buse lo no fhela dza vhona vhalo vhathu vha siho dza fara muvhuda dzi tshi ri ri u vhulahe ngauri ndi wone wo dzivhisaho u la vhathu wa ri hu lidziwe mbila. Wone wa ri kha u litshiwe u tshimbile phanda u wotho u ya henefho hune vha khou toda u u vhulahela hone, vha u litsha wa tshimbila. 40

Muvhuda wa ri tshimbilitshimbili wa thoma u gidima u tshi ya hayani hawo phukha dza u vhilimedza. Wa swika wa dzhena mulindini we wa vha wo ya matungo. Dziwe phukha na dzone dza dzhena. Ula mulindi nga phanda wa thoma u vha musekene. Muvhuda wa swika wa bvelela kha muwe muri wa u gonya wa vhona phukha dzothe dzo no fhelela kha uyo mulindi. Wa gidimela fhala ho dzhenaho phukha dzothe wa shela mavu u swika mulindi u tshi dala. Phukha dzo no vha phanda dza wana dzi si tsha kona u ya phanda nge mulindi wa vha wo no sekana, dza ri dzi humela murahu hone ho vha ho no dadziwa nga mavu dza mbo di fela henefho. Muvhuda wa takala nga maanda wa ri wo thusa khaladzi na khaladzi wa dovha wa thusa na wone une. Vhana vho do tshimbila zwavhudi vhabebi vhavho vha takala nga maanda vha tshi vha vhona. 50

Ha mbo di vha u fa ha lungano. 55

[Masiatari a 24–25]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA E: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)**TSHIKHODO TSHA THOVHELE VHO RATSHIMPHI PHIRIPHIRI
TSHIVHASE – VR Tshikovhi**

- 1 Ndi nne Phiriphiri Tshivhase
- 2 Muri wa u vhavha
- 3 Ndi a vhavha sa phiriphiri
- 4 A thi liwi.
- 5 Ndi muri wa makhuwa
- 6 Tshivhasa-midi-ya-vhane
- 7 Wanga wa sala wo tshena
- 8 Wa ha Mankili! Mankili!
- 9 Ndi Ramarumo maguvho a Nwali!
- 10 Ene a halifhaho e thovhoni!
- 11 Ene mulwa o furalela muataha!
- 12 Tshivhase-midi-ya vhathu ... ahee!

[Siatari la 121]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA F: MAAMBELE A SIALALA**MIRERO**

1. Khangala ruḁa maḁo vuluvulu lo fa nga vhuhwavho.
2. Pandela tsilu u hume, tsilu li na mavuso mavhi.
3. Lwendo lwa shaya phangami lu a fa.

MAAMBELE

1. U dzwinga dza khwaḁa.
2. U sa fa magwa.
3. U vha muhaga.

[Thimu ya vhalingi]

ZWIBVELEDZWA ZWA D-F – MBUDZISO NDAPFU

Maḁwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vhuhaga na vhuḁali zwi a thusa kha u dilamulela na u wana gundo vhuḁshiloni.

Ni tshi tikedza nga zwi wanalaho/bvaho kha zwibveledzwa zwi re afho nḁa, sengulusani vhungoho ha likumedzwa ili.

Vhulapfu ha maanea aḁu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 13: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA G na TSHIBVELEDZWA TSHA H nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: LUNGANO**VHUBVO HA DZINA LA MAKHADO TSHILWAVHUSIKU TSHA HA RAMABULANA – TZ Ramaliba**

Khosi Ramabulana musi e khosi ya Dzanani ngei Songozwi o do shudufhadzwa nga vhana vha vhatshana vha vhaleaho. Muhulwane wa avho vhana vhawe o vha Makhado. Musi mativha a tshi xa Dzanani, Makhado o do vha khosi ya la Dzanani.

Makhado o vha e muhali wa vhahali. Naho o vha e khosi o vha e murangaphanda wa mmbi yawe. Mmbi yawe o vha o i khethekanya u ya nga mirele yayo. 5

Vhalanda vha khosi Makhado ndi musi vha tshi shuma vhatshena hafha fhasi doroboni ya Schoemansdal ye ya vha i musanda wa Zoutpansberg. Makhado o vho thoma u vhilahela nga vhatshena havha ngauri vhatshu vhawe ndi musi vha si tsha mu luvha nga pfanelo vha tshi vho luvha vhatshena u fhirisa ene. Tshihulwane tshe a shavha ho vha u dzhielwa shango nga vhatshena. 10

Makhado khosi ya vuhali na vhuṭali ya ita vhukonani ha khole-khole na vhatshena. Kha vhukonani honohu o mbo tou fulufhedzwa lwa tshoṭhe. Vhatshena vhenevha vho do vha vhatshu vha funesaho nanga dza ndou vha tshi itela vhubindudzi lwe vha nea Makhado na vhatshu vhawe zwigidi uri vha vha thuntshele dzindou. 15

Duvha liṅwe vha tshi vhuya u zwima dzindou vha suma kha mavhuru uri vho dzhielwa zwigidi nga maswina ngeno vha tshi khou zwifha hu u itela u dzumba zwiṅwe uri zwi vhe zwinzhi. Mavhuru vha di endelega u vha nea zwigidi sa musi vho vha vha tshi khou vha fulufhela na u funesa mananga a ndou. Vhusiku ha duvha la 15 Fulwana 1867 Makhado na mmbi yawe vha dodela vhatshena doroboni ya Schoemansdal vha vha runga nga mapfumo na u vha thuntsha nga zwila zwigidi zve vha vha vho zwi dzumba vha tshi ri zwo xela. A fhisana na mididi yavho vha fhela vhoṭhe na vhana. A sia vhatshena vhavhili uri vha do vha vhone vhane vha do anetshela. 20 25

Makhado o do shavhiwa nga tshaka nnzhi vha tshi ri ndi ene Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana; ene ane a si kone u dia, a dia ngaswiswi murwa libulana. Vhatshena vho ri ndi ene 'Makhado the lion of the North.' Ndi hafha he ha bva dzina la uri ndi Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana nge a vha a tshi lwa vhusiku a fhedza vhatshu na maswina awe. 30

[Siatari la 80]

MBUDZISO: LUNGANO

13.1 Ndi tshini tshe tsha vhanga khudano vhukati ha Makhado na vhatshena maphungoni a lungano ulu? (2)

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa

Iyani kha siatari li tevhelaho

- 13.2 Vhalani mitaladzi ya 2–4: 'Muhulwane wa avho ... ya la Dzanani.'
Muanetsheli u tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 13.3 Muñwali u tana Makhado sa muanewa wa mvumbo-de u ya nga mafhungo othe a lungano ulu? (2)
- 13.4 Mathakheshandwa a vhonala ngafhi kha lungano lwothe nga u angaredza? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 13.5 Ndi ufhio mulaedza une muanetsheli a tama u u bveledza nga mafhungo a lungano ulu? (2)
- 13.6 Dzina la 'Tshilwavhusiku' li ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni, no sedza zwe zwa bvelela kha mafhungo a lungano ulu? (2)
- 13.7 Ni vhona zwe zwa itwa nga Makhado kha vhatshena zwi tshi tangedzea? Tikedzani phindulo yanu. (3)

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA H: TSHIKHODO

THOVHELE MUTHUHATHONWI RAMMBUDA – TZ Ramaliba

- 1 Ahee Rammbuda Tshiwangamatembele ahe
2 Rammbuda ane luvhilo a edza luvhuda
3 Iwe ane arali zwo vhifha wa tsa nga matembele
4 Iwe ane arali zwo vhifha wa sunguvhela bakoni la Tshavhadinda
5 Iwe muthu ha thoniwi, hu thoniwa kholomo na mbudzi
6 Iwe muduhulu wa Vele Mutumbukavhathu
7 Ahee Rammbuda Tshiwangamatembele ahee!

[Siatari la 126]

MBUDZISO: TSHIKHODO

- 13.8 Talutshedzani ndeme ya ndovhololo ya ipfi 'ahee' kha mutaladzi/vese ya 1. (2)
- 13.9 Vhalani mutaladzi/vese 2: 'Rammbuda ane ... luvhuda'.
Talutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala. (2)
- 13.10 Ndi ufhio mulaedza une murendi a toda u u bveledza nga ha Thovhele Rammbuda? (2)
- 13.11 Sumbedzani vhushaka vhu re hone vhukati ha Tshibveledzwa tsha G na Tshibveledzwa tsha H. (2)
- 13.12 Ni a tendelana na na muhumbulo u wanalaho kha mutaladzi/vese ya 3? Tikedzani phindulo yanu. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha dirama ye na guda FHEDZI.

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

Fhindulani MBUDZISO YA 14 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 15 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 14: HA U TSA NDI HA U GONYA – 'MUTSHUTSHU' – MBUDZISO NDAPFU

Dirama yo nwalwaho zwavhudi i takadza na u nyanyula vhataleli nga u ya bvedza khudano vhukati ha vhatambi/vhabvumbudzwa.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muniwali a bvedza ngayo khudano diramani iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 15: HA U TSA NDI HA U GONYA – 'KANI-HA VHA TOU DILWELA' – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA I

BALANGANANI:	Kani ri a ya ngei mapholisani ri ye ri pfesese uri mini ndi mini?	
VHO-THITHONWI:	Mapholisani futhi? A hu na zwine vha do ri vhudza havho vhathu. Na vhone vha di nga ri, vha do sumba vhanwe vhathu. A thi ri a si vhone vane vha sengisa milandu? Ndi u sokou fhedza tshifhinga tshashu kha havho.	5
HUMBULANI:	Na nne ndi ima na Vho-Thithonwi. A ri tsha vhuya ra vhudzisa. Kha ri tou humbula liiwe fhungo. Hezwo zwa mapholisa a zwi nga ri thusi nga tshithu.	10
VHO-THINAVHUYO:	Nga maanda ngauri lia divha ro ombedzela uri a ri tsha do dovha ra vhuya khavho arali zwe ra amba zwa sa dzhielwa ntha. Ni a divha ndi dineswa nga mini kha mafhungo othe aya? Havha vhathu musi vho no newa iyo beili ya hone, vha dovha vha shushedza muhweleli wa mulandu. Ndi vhangana vhana vane vha khou vhulawa nga vhatambudzi vhavho. Zwino zwi khagala zwauri zwe ra amba muvhuso wo zwi tota sa fola. Khamusi na zwino vha khou toda u vhona zwine ra do ita.	15 20

HUMBULANI:	Kha memorandamu washu afhu ro vha vhudza zwine ra do ita? Kani ro zwi hangwa?	
VHOTHE:	Hai.	
VHO-THITHONWI:	Ro amba ra ri zwa dovhiwa ri do dzhia mulayo ra vhea zwandani zwashu. Zwino ri kha di vha ro lindela mini? Ra sa ralo heli shango a li nga lugi. Ito nga ito. Mahwarahwara a tea u tuswa kha lushaka. Na vhañwe vha tshi zwi pfa vha do ofha zwine vha do pfa ro ita kha hoyu muthannga. Sa izwi a sa koni u difara kha ri mu thuse. U do vhona musadzi a shavha. Vhasadzi na vhasidzana vhane ra wana ndilani vha si na vhugoswi ri tuwa navho. Ho vhuya fhanó ro no di vha vhanzhi. Kha ri mu dodele ri dzhene nga masia o fhambanaho. Ri songo mu ñea kuvhana kwa u shavha ngakwo. Ro amba ra ri 'enough is enough.'	25 30 35
TENDANI:	Vhathu ri ri mini ngalo? Hu pfi kha ri tou mu yela ri sumbedze muvhuso uri zwe ra amba ro vha ri sa khou swaswa lini. Hu na muñwe ane a hanedza ili fhungo? Ho fhumula zwi sumba uri nothe ni re fhanó ni khou tenda?	40
VHOTHE:	Ee!	
IBVANI:	Helo ndi fhungo. Kha ri dilwele riñe vhañe. Muñwe na muñwe kha fare tshine a nga fara. Na henefha midini kha ri fhire ri tshi humbela. Likhavha, banga, dzembe, lufhanga na tshiñwe na tshiñwe tshine muthu a vhona a tshi nga shumisa. Kha ri bve ri yo lugisa matarelwa a heli shango.	45
VHO-THINAVHUYO:	Na musi u a shumiswa. (<i>Vha bva vhe vhanzhi vha swika vha dzhena mudini. Muthannga a tshi vha vhona a takuwa a tshi toda u shavha. Vha mbo di mu tinga.</i>)	50
VHOTHE:	Thivha, kha vha thivhe asitshi tshigevhenga tshi a ponyoka. (<i>A farwa a thoma u rwiwa na u hwamukanywa nga zwiambaro</i>)	
MUZILA:	Yowee!! Ndi a fa wee!!	

[Luṭa 1 Bono V]

- 15.1 Mufhindulano uyu u tana vhudipfi-de vhukati ha avha vhathu. Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 15.2 U ya nga mafhungo e na vhala, muñwali o ola Vho-Thithonwi sa muthu wa mvumbo-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

- 15.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga diramani iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 15.4 Bviselani khagala aironi ya dirama i wanalaho mafhungoni a diramani iyi. (2)
- 15.5 U ya nga mafhungo e na vhala diramani iyi, vhafumakadzi vha ligi vha fhambana hani na muvhuso zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 15.6 U ya nga mafhungo e na vhala afho nthu, ndi ufhuo muhumbulo muhulwane une muñwali a toda u u bveledza? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 15.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Ibvani kha mitaladzi ya 42–47: 'Muñwe na muñwe kha ... heli shango.' Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanda diramani iyi? Talutshedzani. (2)
- 15.8 Sedzani mitaladzi ya 52–53: '(A farwa a thoma u ... nga zwiambaro)'.
Muñwali o zwi kona hani u shumisa ndango ya tshiteidzhi u bvisela khagala masiandaitwa a vuhwarahwara diramani iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 15.9 Nyambedzano vhukati ha Vho-Thithoniwi na vhañwe vhafumakadzi i tana hani vhuñdipi havho mafhungoni a dirama iyi? (2)
- 15.10 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona tsheo ye vhafumakadzi vha i dzhia i tshi tanganedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 15.11 No vha ni tshi do itani arali no diwana ni kha nyimele ye vhafumakadzi vha tangana nayo mafhungoni a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)

[25]

MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe

Fhindulani MBUDZISO YA 16 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 17 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 16: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU

Dirama yo nwalwaho zwavhudi i takadza na u nyanyula vhataleli nga u ya bveledza khudano vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muñwali a bveledza ngayo khudano diramani iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 17: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA J

NTSHENGEDZENI: Hu pfi vho vha vho tshinya mini-ha muthu wa vhatu?
Na mapholisa a vha vhoni na vhatu vha no fariwa?
A si muthu vha no dina havhala muthu musu.

MUOFHE: Muthu o luga o edela khonani yanga. Musi o vuwa ndi
tshivhanda. U do ni ambarela mukumba wa nngu nga 5
nnda. Nga ngomu o tou ri nga wa phele tshi!

NTSHENGEDZENI: Inwi khezwi ni tshi do ntshuwisa. Hu khou pfi vho ita
mini? Hafhu inwi ni sa ambi uri vho farelwa mini? A ni
litshi u tolou twa ni khou sokou mona-mona na mafhungo
Muofhe? 10

MUOFHE: Hu pfi vho tshipa nwana wavho.

NTSHENGEDZENI: Ha, ndi zwone zwenezwo vhoiwe? Hafhu vhatu a vha
zwifhi zwone. Izwi vhatu a vha khou sokou vha
ambelela-shu?

MUOFHE: Ntshenge! Vhutsi vhu duba hu re na mulilo khonani yanga. 15
Zwino-ha a si mafhungo a mavharivhari, vho farelwa
ngoho. Vha farelwani nga mapholisa arali hu si na
vhungoho khazwo?

NTSHENGEDZENI:	Yaa ...! Zwithu zwi a itea. Zwino hu pfi o tshipiwaho ndi nnyi?	20
MUOFHE:	Vhathu a vha tendi u bula dzina lawe.	
NTSHENGEDZENI:	Zwino ni khou zwi pfa zwauri ndi mazwifhi izwo zwithu zwothe? Arali i ngoho khezwi dzina la o tshipiwaho li sa ambiwi?	
MUOFHE:	Hu pfi a zwi tendelwi u bula dzina la tshipondwa nga mulayo.	25
NTSHENGEDZENI:	Inwi vhathu vha do tou tamba nga inwi vha tshi ni zwifhela. Zwino hu pfi a zwi tendelwi ngani? A thi ri ndi hone vhathu vha tshi do kona u divha zwauri mukene o welwa nga khombo vha kona u lila nae.	30
MUOFHE:	Hu pfi dzi vha dzi pfanelo dza tshipondwa u sa ambiwa dzina. Zwi thusa kha u vhuvedzedza tshirunzi tshatsho tshe tsha bvulwa nga phondi.	
NTSHENGEDZENI:	Tsho! Matsina ndi ayo? Nne ndo vha ndi sa divhi tshithu. U divha makhulu vha ri ndi u vhudzwa. Zwi a penga u si na mulamuleli ngoho. Ano maduvha vhokhotsi vho shanduka zwivhanda kha vhana vhavho ngoho.	35
MUOFHE:	Zwi no vhavha ndi zwauri hu pfi wa vhuya wa tou tangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba na luthihi. Zwino u nga si divhe zwauri havha vhokhotsi a hone vha itelani hovhu vhutudzi chungafhangafha, ngeno vha tshi tou zwi divha zwavhudi zwauri vha khou lowa vhana vhavho.	40
NTSHENGEDZENI:	Hi! Mini? Ni khou ri mini Muofhe?	
MUOFHE:	Ndi zwenezwo Ntshenge. Hu pfi wa vhuya wa tou tangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba.	45
NTSHENGEDZENI:	Khezwi ni tshi ri tshuwisa riwe vhañwe Muofhe? (<i>U ya sedza thungo nga u tavhanya a phumula zwikamba zwe zwa vha zwi tshi khou thoma u dadza mafo</i>)	
MUOFHE:	No tou kombodzala?	

[Luṭa 1 Bono III]

- 17.1 Mafhungo ayo e na vhalo a tana lushaka lufhio lwa puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 17.2 U ya nga mafhungo a dirama iyi, muñwali u ola Vho-Rañwedzi sa muthu wa mvumbo-de? Tikedzani phindulo yanu. (2)

- 17.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga ḍiramani iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 17.4 Bviselani khagala aironi ya ḍirama i wanalaho mafhungoni e na vhala. (2)
- 17.5 No sedza bugu yoṯhe nga u angaredza Vho-Bukuṯa vha fhambana hani na Ntshengedzeni zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 17.6 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muṅwali a toḁou bvedza u ya nga mafhungo e na vhala afho nṯha? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 17.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Muofhe kha mutaladzi wa 11: 'Hu pfi vho tshipa ... wavho.'
- Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanda ḍiramani iyi? (2)
- 17.8 Sedzani mitaladzi ya 46–48: '*... (U ya sedza ... u dadza mato)*'.
- Talutshedzani uri ndi ngani muṅwali o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi. Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 17.9 Nyambedzano na nyito zwi re vhukati ha Ntshengedzeni na Muofhe zwi thusedza hani u anetshela zwa murahu mafhungoni a ḍirama iyi? (2)
- 17.10 U ya nga kuvhonele kwaṅu ni vhona khutshilele kwa Vho-Bukuṯa ku tshi tangedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 17.11 Ḍirama iyi i kwama maitete mavhi o ambarelaho vhatu vha ano maḁuvha. Ni vhona hu tshi nga itiwa mini u ilafha lushaka lwo sinaho u swika ṅwongoni sa zwine ra ṯangana nazwo ḍiramani iyi? (3)

[25]

ṯHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUṯE: 80